

Çınarə Zabit qızı İsgəndərli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant
cinara.isgandarli@mail.ru

EPIK ƏSƏRLƏRİN İDEYA-MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ YOLLARI

Xülasə

Ədəbiyyatın tədrisində fəal təlim texnologiyaları əlverişli təlim vasitəsi olaraq həqiqətən özünü doğruldur, yürüdülmən müasir təhsil siyasətinin müəyyən etdiyi tələblərə cavab verir. Təlim prosesində fəal/interaktiv təlim metodlarından istifadə müəllimin vəzifəsinin kökündən dəyişməsinə və daha mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə səbəb olur. Müəllim bilikləri hazır şəkildə çatdırın deyil, araşdırma, təhlil və müzakirələrdə şagirdlərlə tərəf müqabilik edən tərəfə çevrilir. O, şagirdlərlə əməkdaşlıq edir və onların lazım olan məlumatları müstəqil əldə etmələrinə nail olur. VIII sinif ədəbiyyat dərslərinə epik və lirik əsərlər daxil edilib. Şagirdlərin yaş və anlama səviyyələri nəzərə alınaraq dramatik əsərlər proqramda öz əksini tapmayıb. Dərslərdə epik janrdan yazılan əsərlər üstünlük təşkil edir.

Açar sözlər: *epik, müqayisə, təhlil, metod, ədəbiyyat*

Chinara Zabit İsgandarli

Ways of studying the idea-content properties of epicworks

Summary

Active learning technologies in the teaching of literature really prove themselves as a convenient learning tool, meeting the requirements set by the modern educational policy. The use of active / interactive teaching methods in the learning process causes that each teacher's role to change radically and become more important. The teacher is not the one who conveys knowledge in a ready-made way, but the one who interacts with students in research, analysis and discussion. He collaborates with students and makes them access the information they need independently. Epic and lyrical works are included in the 8th grade literature text book. Taking into account the age and level of understanding of students, dramatic works were not reflected in the program. The textbook is dominated by works written in the epic genre.

Key words: *epic, comparison, analysis, method, literature*

Giriş

Epik əsərlərin məzmununu həyatdan götürülmüş hadisələr təşkil edir. Belə əsərlərdə yazıçı tərəfindən yaradılan surət, lövhə, həyatdakı hadisələri, təbiət lövhələrini, insan xarakterlərini oxucunun nəzərinə çatdırmağa, onun vasitəsilə ətraf mühitin, varlığın, tarixi hadisənin dərk olunmasına xidmət edir. Epik əsərlərlə yanaşı mövzuya uyğun ədəbiyyat nəzəriyyəsi materialları da verilib. Bədii əsərlərin məzmunu ilə iş aparmaqla bərabər, təhlil prosesində təmsil, hekayə, bədii portret, obraz, mövzu, ideya, süjet və s. haqqında nəzəri məlumatlar mənimsədilməlidir. Bu materiallardan bəziləri haqqında şagirdlər aşağı siniflərdən müəyyən məlumatlara malikdirlər, bəziləri isə onlar üçün yeni anlayışlardır.

Müəllim həmin materialların mənimsədilməsi zamanı bu məsələni diqqətdə saxlamalıdır. Belə ki, müəyyən qədər məlumatlı olduqları material keçirilərkən əvvəl qazandıqları biliklər yada salınmalı, ümumiləşdirilməli, sonra yeni məlumatların mənimsədilməsi başlanılmalıdır. Əlaqəsi ola bilən, xüsusən də yeni məlumatlarla zəngin olan mövzular keçilərkən isə həmin materialların qarşıdırılmaması üçün onların müqayisəli şəkildə tədrisi səmərəli nəticə verə bilər. Bu sahədə fəal/interaktiv təlimin çoxsaylı iş (Venn diaqramı, şaxələndirmə və s.) üsullarından istifadə etmək olar.

Müəllim fəal təlim texnologiyalarının geniş imkanlarından istifadə edərək dərsi daha maraqlı, canlı qura və əsərin ideyasının daha yaxşı başa düşülməsi və mənimsənilməsinə nail ola bilər. Lakin fəal təlim texnologiyalarından yenilik xatirinə istifadə etmək düzgün deyil. Bu və ya digər xüsusiyyətə malik

ədəbi materialın tədrisi zamanı interaktiv təlim texnologiyasının hansı növündən istifadə etməyin daha səmərəli və faydalı olacağı müəyyənəşdirilməli, sonra dərsə tətbiq olunmalıdır.

Bütün bu göstəricilər aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Müasir dərsin əsas tələblərindən biri şagirdlərin fəallaşdırılmasıdır. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin fəallaşdırılmasında fəal təlim texnologiyalarının pedaqoji imkanları genişdir.

2. Şəxsiyyətyönümlü, nəticəyönümlü təhsil ilk növbədə fəal təlim texnologiyalarından istifadə zərurətini meydana çıxarır.

3. Dərsin fəal təlim metodları ilə təşkil olunması şagirdlərdə mənimsəmə qabiliyyətinə, onlarda dəqiqlik, məsuliyyət hissinin formalaşmasına, vaxtdan səmərəli istifadə etmək, idraki inkişaf və informasiyanın qısa vaxtda obyektlərə çatdırılması məsələlərinin həllinə şərait yaradır.

4. Fəal təlim texnologiyaları ənənəvi təlimdə olmayan həm şagird-müəllim- valideyn birliyinin əməli fəaliyyətini, bu üçlüyün böyük potensial imkanlarını müəyyənəşdirir, həm də şagirdlərin təlim-tərbiyə işlərinin bütün parametrləri üzrə səmərəli fəaliyyətinə, eyni zamanda onların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına geniş şərait yaradır.

5. İnteraktiv metodlara dair məlumat verən mənbələrdən aydın olur ki, onun müxtəlif növlərinin (beyin həmləsi, BİBÖ, klaster, karusel, diskussiya, Blum taksonomiyası, kublaşdırma və s.) hər biri spesifik cəhətlərə malikdir. Bu metodlardan istifadə təlim fənninin ayrı-ayrı mövzularının diqqət mərkəzində saxlanması materialın məzmununun daha yaxşı mənimsənilməsinə müsbət təsir göstərir.

6. Ədəbi-bədii material üzərində işi interaktiv təlim metodlarının münasib növü ilə təşkil etdikdə bu, şagirdlərin sərbəst düşünməsinə, müstəqil fikir söyləməsinə imkan verir. Bu da təfəkkürün inkişafına səbəb olur.

7. Fəal təlim texnologiyalarından istifadə ədəbiyyat dərslərinin tərbiyəedici və inkişafetdirici imkanlarını genişləndirir, dərsin qarşısına qoyulan tələblərə cavab verməyə əlverişli şərait yaradır.

V sinifdən IX sinfə kimi ədəbiyyat dərslərində epik əsərlərə geniş yer verilmişdir. Bədii əsərlərin daha yaxşı mənimsənilməsi üçün onların təhlil edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Əsərin təhlili zamanı müqayisə priyomundan da istifadə olunur. Müqayisə priyomunun həm didaktik, həm də məntiqi əhəmiyyəti vardır. Ona görə ki, müqayisə priyomundan bütün fənlərin tədrisində istifadə edilir və şagirdlərdə düzgün mühakimə yürütmək bacarığını formalaşdırır. Epik əsərlərin təhlilində də bu priyomdan istifadə edilir. Epik əsərlərdə surətlər daha ön planda olur və surətlərin eyni əsaslarla müqayisə edilməsi onların səciyyəvi cəhətlərini, oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini ortaya çıxardır. Surətlərin səciyyəvi cəhətlərini ortaya çıxardarkən onların dünyagörüşünün, əsərdəki mövqeyinin müəyyənəşdirilməsi olduqca önəmlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, aşağı siniflərdə şagirdlər surətləri bir-birilə müqayisə etməyə böyük həvəs göstərirlər.

Müəllim şagirdləri müqayisə priyomundan düzgün şəkildə istifadə etməyə yönləndirməli, surətləri müqayisə etməyə yönəldəcək tapşırıqlar və suallar seçməlidir. Müəllim şagirdlərdə müqayisə bacarığını yaratmaq üçün elə əsərlər seçməlidir ki, o müqayisə etmək zərurəti yaratsın. Epik əsərlərin müqayisəli təhlili zamanı bir sıra məsələləri də nəzərə almaq lazımdır. Janr xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, müqayisə olunacaq əsərləri, obrazları düzgün seçmək olduqca önəmlidir. Bundan əlavə əsərlərin müqayisəli təhlili zamanı yeni təlim metodlarından istifadə etmək şagirdlərdə müqayisəyə həvəs oyadacaqdır. Venn diaqramı, müqayisə cədvəli və başqa təlim metodlarından istifadə olunması müqayisə üçün olduqca əlverişlidir.

Bədii əsərlərin daha yaxşı mənimsənilməsi üçün onların təhlil edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Ədəbiyyat fənni kurikulumunda bədii əsərin təhlili üzrə işin 1.2. əsas standartının 1.2.1., 1.2.2., 1.2.3., 1.2.4. alt standartları ilə müəyyənəşdirilməsi və təlim nəticələrinin qeyd olunması, ədəbiyyat fənnindən metodik vəsaitdə müəllimlər üçün təhlil üzrə iş haqqında məlumatların olması, müasir ədəbiyyat dərslərində şagirdləri təhlilə sövq edəcək tapşırıqların və "Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin" başlığı altında sualların verilməsi əsərlərin təhlili üçün istiqamətləndirici rol oynayır. Əsərin təhlili zamanı müqayisə priyomundan da istifadə edilir. Burada belə bir sual ortaya çıxır ki, müqayisə priyomu nədir?

Təlim priyomları şagird fəaliyyətinin idarəolunan bir prosesə çevrilməsində böyük rol oynayır. Təlim priyomları şagirdləri daha müstəqil fəaliyyətə sövq edir və şagirdlərin aktivliyini təmin edir. Müqayisə priyomu da bunlardan biridir. Bu priyomdan istifadə zamanı şagirdlərin müqayisə etdikləri obyektlər haqqındakı bilikləri daha da konkretləşir. Bu da şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına yol açır. Ona görə ki, müqayisə olunan obyektlər arasında ortaya çıxan fərqlər və ya oxşarlıqlar o obyektlərin daha yaxşı

yadda saxlanılmasına səbəb olur. Müqayisə priyomunun əsas xüsusiyyətlərindən biri onun məntiqiliyidir. Çünki müqayisə məntiqi cəhətdən mümkün olan obyektlər üzərində aparılır. Prof. N.Kazımov müqayisə priyomu haqqında yazır: “Bizcə müqayisə priyomunu üç növə ayırmaq olar. 1) tam müqayisə, 2) tutuşdurma, 3) qarşılaşdırma. Birinci halda müəllim həm oxşar, həm də fərq əlamətlərini, ikinci halda yalnız oxşar əlamətləri, üçüncü halda isə yalnız fərq əlamətlərini aşkara çıxarmağa çalışır. Tədris işində müqayisə priyomunun hər üç növündən yeri gəldikcə istifadə etmək lazımdır.”

Müqayisə priyomundan istifadə həm də şagirdlərin dərstdə fəallığının artmasına səbəb olur. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlərdə müqayisə bacarıqları formalaşdırsın. Şagirdlərdə bu bacarıqlar birdən-birə formalaşmır, bu tədricən baş verən prosesdir. Bu zaman belə bir sual yaranır ki, şagirdlərdə müqayisə bacarıqlarını necə yaratmaq olar? Burada ən önəmli vəzifə müəllimin üzərinə düşür. Bizlər bilir ki, insanda bir bacarığın formalaşması o sahədə görülən praktik işdən və müstəqil fəaliyyətdən asılıdır. Bir sözlə, müəllim müqayisə üsulunu sinifdə tətbiq etməklə bu bacarığın formalaşmasına nail ola bilər. Bunun üçün müəllim müqayisə olunacaq mövzuları, surətləri düzgün seçməli, şagirdləri müqayisəyə sövq edəcək sual və tapşırıqlardan, yeni təlim metodlarından (Venn diaqramı, müqayisə cədvəli) istifadə etməlidir. Epik əsərlərin təhlilində də müqayisə priyomundan istifadə olunur.

Epik növdə olan əsərlərdə yazıçı müəyyən hadisə və ya əhvalatı təhkiyə yolu ilə oxucuya çatdırır. Yazıçı epik növün müxtəlif janrlarına (təmsil, hekayə, roman, povest, poema) müraciət etməklə həyat hadisələrini ətraflı şəkildə təsvir edir. Lirik və dramatik növdə olduğu kimi, epik növdə yazılmış əsərlərə də ədəbiyyat dərsləklərində geniş yer verilmişdir. Epik növün V sinifdə əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə, VI və VII sinifdə əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə, dastan, VIII sinifdə hekayə, dastan, poema, IX sinifdə hekayə, poema, roman, povest janrları tədris olunur.

Camal Əhmədov müqayisənin surətlərin təhlilində mühüm vasitə olduğunu qeyd edir və yazır: “Müqayisəni həm fərqli səciyyəli, həm də zidd səciyyəli surətlər üzrə aparmaq olar. Müsbət, yaxud mənfi səciyyəli surətləri müqayisə etməkdə məqsəd onların ümumi oxşar cəhətlərini və fərqli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, həm də səciyyələrindəki fərqləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir” [4, s.313].

Şagirdlər obrazları səciyyələndirərkən onların tipik xüsusiyyətləri haqqında məlumatlı olmalıdır ki, onları düzgün şəkildə fərqləndirə bilsinlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müqayisə priyomundan ən çox obrazların öyrənilməsi zamanı istifadə olunur. Burada ən önəmli məsələlərdən biri də müqayisə olunacaq obrazların düzgün seçimidir. Soltan Hüseynoğlu bu barədə yazır: “Müqayisə üçün götürülən surətlərin düzgün seçilməməsi xarakterik nöqsanlardan biridir. İstənilən bədii obrazları bir-birilə müqayisə etməyin mümkün olduğunu düşünən müəllimlər də var. Surətlərin düzgün seçilməməsi bu əməliyyatın müvəffəqiyyətsiz olmasına, obrazlar haqqında dayaz, hətta bəzən yanlış təsəvvürün yaranmasına gətirib çıxarır” [5, s.11]

Epik əsərlərin müəyyən janr xüsusiyyətlərinə əsasən müqayisəli təhlilinə nəzər yetirək. Təmsillərdə insana aid xüsusiyyətlər heyvan, əşya, təbiət surətlərinin üzərinə köçürülür və yazıçı bu surətlərin təmsilində öz nəsihətamiz fikirlərini oxucuya çatdırır. 8-ci sinifdə Hikmət Ziyanın “Kərgədan və qarışqa” təmsilindəki kərgədan və qarışqa obrazlarını müqayisəli təhlil etməklə kərgədanın tənbel, kobud, qarışqanın isə özünə inamli, zəhmətsevər xarakteri ortaya çıxır. Şagirdlərdə müqayisə bacarığını formalaşdırmaq üçün onlara aşağıdakı suallar verilə bilər.

1. Kərgədan və qarışqa obrazının bir-birindən fərqli hansı cəhətləri var?
2. Tənbellik və əməksevərlik haqqında nə deyə bilərsiniz?
3. Sizin obrazlara münasibətiniz necədir?

4. “Tənbellik azar artırır, işləmək canı saf eylər” atalar sözü ilə təmsildəki verilən ortaq fikir nədir? Müqayisəli təhlildə, sadəcə, fərqli xüsusiyyətlərə deyil, oxşar xüsusiyyətlərə də yer verilir. Təmsildə bu xüsusiyyətlərin hər ikisi olduqda Venn diaqramından istifadə edilir. Müqayisəli təhlil zamanı müqayisəyə uyğun obyektlərin seçilməsi başlıca şərtlərdən biridir. Məs: 5-ci sinifdə tədris olunan “Yetim İbrahimin nağılı” əsərində İbrahimi anası ilə müqayisə etmək heç bir əhəmiyyət kəsb etməyəcək, lakin İbrahimi ona qarşı olan qüvvələrlə, yəni tacirlə, padşahla müqayisə etmək daha məqsədəuyğundur. Müqayisəyə uyğun obyektlər seçildikdən sonra, onları hansı əlamətlərinə görə müqayisə ediləcəyi də önəmlidir. Belə ki, düzgün obyektlər seçildikdən sonra onlar eyni əsaslar üzrə

müqayisə olunmalıdır ki, aralarındakı fərq dəqiq şəkildə dərk oluna bilsin. Yetim İbrahim – ağıllı, dürüst, səbirli və cəsarətlidir. Tacir – hiyləgər, yalançı, səbrsiz və qorxaqdır.

Nümunədən də göründüyü kimi, İbrahim və tacir eyni əsaslar üzrə müqayisə edilir və fərqli xarakterləri ortaya çıxır. Bir-biriylə oxşar xüsusiyyətlərə malik əsərlər də müqayisəli təhlilə cəlb olunurlar. Məs: 6-cı sinifdə “Ağıllı uşaq” xalq nağılı tədris olunarkən müəllim bu nağılın “Yetim İbrahimin nağılı” ilə müqayisəli təhlilini təşkil edə bilər. Əlbəttə ki, bu iki nağılın seçilməsində əsas səbəb ortaq xüsusiyyətlərinin olmasıdır. Hər iki nağılda fərasəti ilə yaşından böyük işlər bacarmış, şər qüvvələri (padşah, xan, tacir, vəzir) öz ağılları ilə məğlub etmiş surətlər var.

Nəticə

XX əsrin 90-cı illərindən (milli müstəqillik dövründən) bəri ədəbi təhsilin məzmununun kökündən yenilənməsi, proqram və dərsliklərin tez-tez dəyişdirilməsi ədəbiyyat tədrisi ilə bağlı bir çox məsələləri aktuallaşdırdı və onun həlli metodologiyasının da yenilənməsini zəruri etdi.

Kurikulumun məzmununa uyğun olaraq qəbul edilən yeni strategiya, təhsilin humanistləşdirilməsi, yeni texnologiyalar dərsliklərə salınan və tədris olunan bədii mətnlərin yenilənməsinə səbəb oldu. Bizim apardığımız tədqiqatın da nəticəsi göstərdi ki, ədəbiyyat tədrisində, ədəbi əsərlərin mənimsənilməsində bir çox məsələlərə yenidən baxılmalı, məktəb ədəbi təhlili yeni sistemdə qurulmalıdır. Bu problemlərdən bir də bədii əsəri yanr xüsusiyyətləri nəzərə almaqla öyrənmək, təhlil etməkdir.

Orta məktəbdə kifayət qədər epik növdə olan əsərlər tədris edilir. Orta məktəbdə şagirdlərə epik əsərləri mənimsətmək üçün müxtəlif yollardan istifadə edilir. Bu üsullardan biri də müqayisəli təhlil metodudur. Müqayisəli təhlil metodu əsərlərdəki obrazların təhlili zamanı istifadə edilir. Təhlil dərslərində obrazlar səciyyələndirilərkən onlar mütləq şəkildə bu və ya tədris olunmuş digər bədii örnəklərin qəhrəmanları ilə müqayisələrə cəlb olunmalıdırlar.

Eyni zamanda əsərdəki mənfi surətlərin oxşarlığı da bu iki nağılı müqayisəli təhlil etməyə bir əsas yaradır. Bu iki əsəri müqayisə edərkən şagirdlər bir il əvvəl keçdikləri mövzu ilə yeni mövzu arasında əlaqə yaratmış olacaqlar. Bu zaman şagirdlər məcbur olub mənimsədikləri bilikləri də xatırlamalı olacaqlar. Bu surətlərdən adətən biri mənfi, digəri isə müsbət olur.

Epik əsərlərdə surətlər daha ön planda olur. Yazıçı surətlər vasitəsilə əsərin ideyasını oxucuya çatdırır. Hər bir surətin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Surətlər ayrı-ayrılıqda təhlil edilməklə yanaşı, yeri gəldikdə müqayisəli şəkildə də təhlil edilməlidir. Ona görə ki, müqayisəli təhlil surətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqda olduqca əhəmiyyətli rola malikdir. Müəllim şagirdlərə surətlərin müqayisəli təhlili üçün yol göstərməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov C. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. BDU-nun nəşriyyatı. Bakı, 1991, 455 səh.
2. Bayramov Z. Kurikulum islahatı və müasir dərs. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 30 aprel, 2010-cu il.
3. Aslanov Y. Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarından faydalanma vasitələri //Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi, 2011, № 1, səh.31-34.
4. Aslanov Y. Y. Ədəbiyyat tədrisi: Ənənə və müasirlik. Bakı: APU-nun nəşri, 2011.
5. Əliyeva N. Ədəbiyyat dərslərində interaktiv təlim metodlarından istifadə şagirdləri fəallaşdırın vasitə kimi //Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi, 2011, 2, səh.44-48.
6. Əmircanova Q. Ədəbiyyat dərslərində interaktiv təlim metodlarından istifadə və şagird biliyinə onun təsiri. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, 2009, 134 səh.
7. Hacıyev A. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. “Təhsil” nəşriyyatı. Bakı, 2003, 318 səh.
8. Həsənlı.B “Ədəbiyyatın tədrisi metodikası”. “Müəllim” nəşriyyatı Bakı, 2016, 447 s.

Rəyçi: f.ü.e.d., prof. Y.M.Babayev

Göndərib: 05. 03. 2022

Qəbul edilib 19.04.2022